

УДК 351:316.442

К. А. Потопа,
к. пед. н., декан, Криворізький факультет Запорізького національного університету
В. В. Барабанова,
к. е. н., ст. викл. кафедри економічної кібернетики,
Криворізький факультет Запорізького національного університету

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ТА ЇХ ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ДЛЯ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто соціальні питання та проблема бідності населення, визначено вплив негативних факторів, розглянуто досвід європейських країн з високим рівнем соціального забезпечення, запропоновано заходи щодо подолання соціальних проблем у суспільстві.

In the article it is considered social questions and problem of poverty of population, influence of negative factors is certain, experience of the European countries is considered with the high level of public welfare, measures are offered in relation to overcoming of social problems in society.

Ключові слова: соціальна безпека, соціальна політика, соціальна підтримка населення, соціальні внески.
Key words: social safety, social policy, social support of population, social payments.

ВСТУП

Останні роки якість життя більшості людей в Україні значно знизилась. Це пов'язано із багатьма чинниками, зокрема зростанням інфляції, зниженням реальних доходів населення, збільшенням цін та тарифів на продукти харчування, а також транспортні і житлово-комунальні послуги. І хоча державою вживалися для подолання цих явищ певні заходи, однак вони не були досить ефективними. Вдосконалення механізму впливу на соціальні процеси в Україні потребують поглибленого вивчення та аналізу, використання позитивного досвіду здійснення соціальної політики у інших державах.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Сучасна соціальна підтримка населення, що здійснюється в Україні у трьох основних формах (соціальних пільг, соціальної допомоги та субсидій), є надмірно складною й непрозорою. Низьким є рівень охоплення бідного населення соціальною підтримкою. Так, 56,8% бідних (згідно з критерієм прожиткового мінімуму) одержують який-небудь вид соціальної підтримки в Україні. Розподіл державних соціальних трансфертів є несправедливим: менше 23% від їх загальної суми потрапляють до бідних, інші (майже 17 млрд грн. щороку, тобто близько 6% доходів бюджету) надаються небідному населенню [1, с. 33]. Сьогодні в Україні склалася соціальна напруга в суспільстві, яка потребує розв'язання цієї проблеми. Проблема бідності населення в Україні набуває ще більшої гостроти в умовах фінансово-економічної кризи, яка суттєво вплинула на соціально-економічний стан України. Тому метою статті є спроба дослідити та проаналізувати соціальні проблеми в Україні та визначити основні напрями їх розв'язання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблеми соціальної політики, питання бідності та соціальних наслідків у суспільстві, соціального захисту населення є предметом дослідження багатьох українських учених, таких як: Салига С.Я., Гельман В.М., Мельниченко О., Сивак А.Д. та інші.

Базовим державним соціальним стандартом в Україні визначено прожитковий мінімум, який є основою для встановлення усіх розмірів основних державних соціальних гарантій (мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії, державної соціальної допомоги). Постійно проводиться робота

щодо його удосконалення. Але продовжує існувати проблема із адекватністю встановленого рівня прожиткового мінімуму, відповідністю його мінімальним умовам, потрібним для виживання людини. До сьогодні цей базовий показник для всієї системи соціального забезпечення розраховується на основі норм споживчого кошика (переліку продуктів харчування, товарів та послуг), який було затверджено ще у 2000 році. Цей кошик планується переглянути та розширити перелік товарів, а також підвищити соціальні стандарти рівня життя в Україні, але все це поки ще у перспективі.

Аналіз законодавства у сфері соціального захисту та соціального забезпечення, проведений Центром громадської експертизи визначив, що різноманітні пільги, соціальні виплати та соціальні послуги в Україні безпосередньо передбачені у 58 законах та більше ніж 120 підзаконних нормативно-правових актах. У різні періоди незалежності України законодавці використовували для розвитку національної системи соціального захисту та соціального забезпечення неоднакові підходи та моделі, через що законодавчі акти, прийняті в різний час, характеризуються значною суперечливістю та відмінністю домінуючих форм і видів соціального захисту [2, с. 25].

Кожний уряд постійно намагався забезпечити соціальні гарантії населенню України, але їх виконувати було все важче, бо навантаження на витратну частину бюджету зростало ще більшими темпами. Якщо розглянути статистичні данні за десять років, то в Україні підвищення мінімальної зарплати відбулося майже у 3,5 рази, але, разом з тим, останні три роки мінімальна зарплата дорівнює розміру прожиткового мінімуму, а мінімальна пенсія нижче прожиткового мінімуму, що досить є небезпечним ризиковим фактором для українського суспільства.

Незначне, але постійне підвищення прожиткового мінімуму відповідно забезпечило збільшення розмірів основних мінімальних державних соціальних гарантій та доходів населення в цілому. Так, мінімальна заробітна плата встановлена на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб і за цей же період зросла майже на 23,9% (з 744 грн. у грудні 2009 р. до 922 грн. у грудні 2010 р., та до 1004 грн. у грудні 2011р.) (рис. 1).

Аналізуючи дані, можна сказати, що, дійсно, за десять років відбулося суттєве зростання мінімальної зарплати, а значить і соціальні гарантії також мали тенденцію росту.

Аналізуючи статистичні дані, визначено, що прожитковий мінімум в розрахунку на одну особу у грудні 2010 року перевищив відповідний розмір прожиткового мінімуму встановлений у грудні 2009 року на 24,8 %, при цьому для працездатних осіб та для осіб, які втратили працездатність, таке перевищення становило відповідно 23,9 % та 28,1 %, рис. 2.

Разом з тим, система соціального забезпечення в Україні є неефективною, зокрема внаслідок декларативності багатьох встановлених законодавством пільг, безсистемності їх встановлення, а також у багатьох випадках відсутності їх повного бюджетного фінансування. Також необхідно відзначити відсутність поділу між правовими нормами, які встановлюють соціальні гарантії, і нормами, які затверджують привілеї. Результатом є фактична неможливість здійснення ефективного державного регулювання у цій сфері.

За статистикою ООН, за межею бідності в Україні перебувають 78% людей. Уповноважена з прав людини Ніна Карпачова визначила, що українці збідніли тільки у 2011 році на 10%. Тобто в такій частині українців споживчий кошик менший за визнану у світі межу бідності — 17 доларів на день. Розв'язання цього питання для нашої держави є сьогодні першочерговим. Адже саме через бідність унеможливується реалізація більшості прав людини. Економіка, яка ґрунтується на низькій вартості робочої сили, не може забезпечити високих стандартів споживання, якісного відтворення людського капіталу, тому не має перспектив розвитку [3, с. 135].

Більшість економістів вважають, що головна умова розв'язання соціальних проблем — це зростання економіки, і з цим важко не погодитися, але ми вважаємо що на відповідному етапі економічних реформ, введення Податкового кодексу, змін у пенсійному забезпеченні треба урегулювати дисбаланс у навантаженні на зарплату та доходи, змінити розподіл соціальних внесків між робітниками та працедавцями, як це встановлено у більшості країн світу, переглянути та перевірити на відповідність категорії пільговиків. Так, наприклад, характерними рисами соціальної політики Великобританії є жорстка перевірка потреб у соціальній допомозі. Соціальна допомога населенню в цій країні надається на основі системи соціальних трансфертів, де фінансову базу соціальних трансфертів створюють національні страхові внески (близько 5,9 %).

На нашу думку, необхідно принципово змінити політику доходів з метою істотного підвищення рівня життя широких верств населення та формування соціальної структури, подібної до європейських взірців (подолання бідності, створення численного середнього класу, зменшення рівня розшарування в суспільстві). Основою соціальних реформ повинна стати реструктуризація системи оплати праці, адже підвищення заробітної плати забезпечуватиме виконання нею основних функцій — відтворювальної, економічної і соціальної [4, с. 72].

Як свідчить дослідження Всесвітнього банку Doing business 2011, наша держава є одним із лідерів на планеті за сумою податків і обов'язкових внесків на фонд заробітної плати (рис. 3).

Дійсно, рівень податкового навантаження на зарплату в Україні складає 43,3%, що є досить високим у порівнянні з

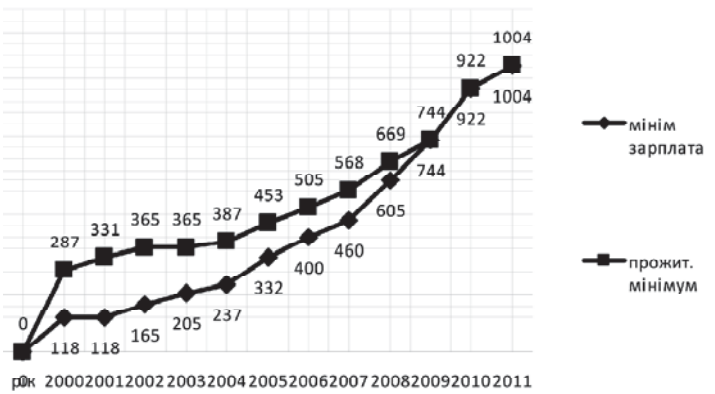

Рис. 1. Динаміка мінімальної зарплати та прожиткового мінімуму в Україні

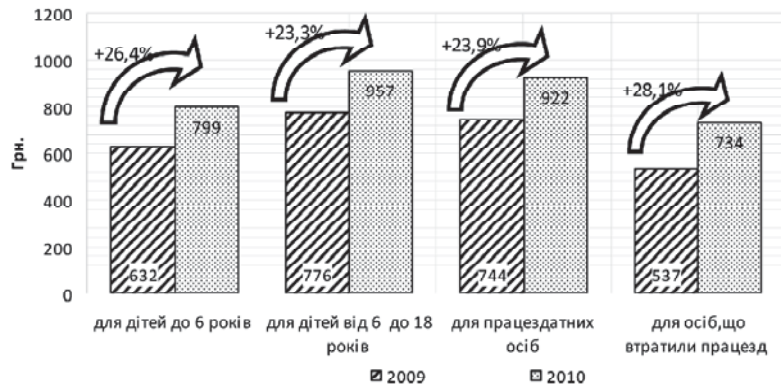

Рис. 2. Підвищення розмірів прожиткового мінімуму для соціальних і демографічних груп населення у 2010 році

іншими країнами навіть регіонами, якщо ще врахувати той факт, що 78% населення України перебувають на межі бідності. Навіть найбільш розвинуті країни світу, які входять до складу Організації з Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР) та відзначаються високим рівнем соціального забезпечення, мають середній показник всього 23,3%.

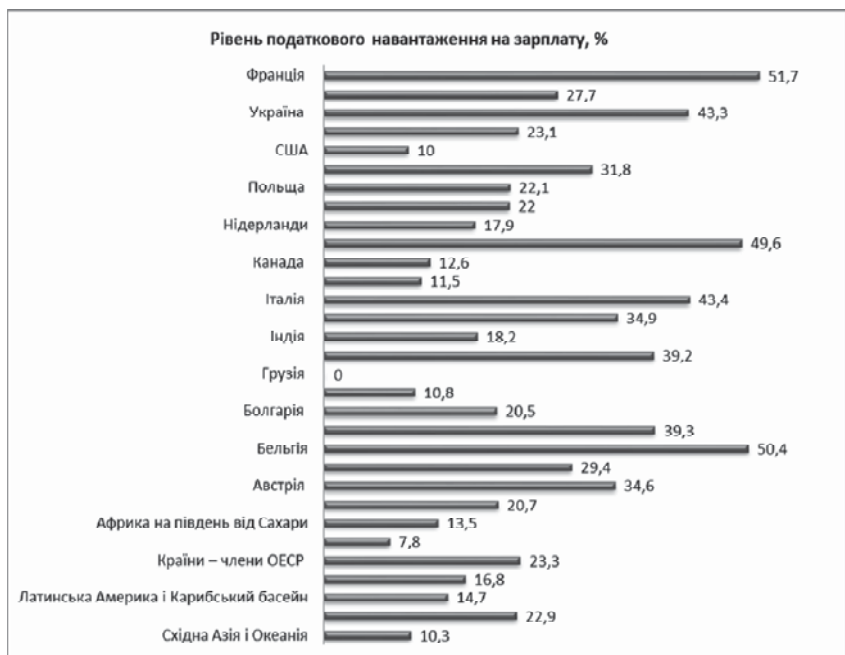

Рис. 3. Рівень податкового навантаження на зарплату в деяких країнах світу (за даними дослідження Doingbusiness 2011) [5, с. 5].

Таблиця 1. Рівень страхових внесків робітників та роботодавців у деяких країнах Європи (дані Міністерства соціальної політики України) [5, с. 7]

Країна	Роботодавці, % від зарплати	Робітники, % від зарплати	Разом, % від зарплати	Частка робітників у загальній сумі страхових внесків, %
Австрія	25,15	17,2	42,35	40,6
Болгарія	16,8	12,1	28,9	41,9
Естонія	33,3	2,6	35,9	7,9
Іспанія	31,08	6,25	37,33	16,7
Італія	30,17	9,19	39,36	23,3
Латвія	24,09	9,0	33,09	27,2
Литва	30,98	9,0	39,98	22,5
Німеччина	19,61	19,25	38,86	49,5
Польща	17,61	22,71	40,32	56,3
Португалія	23,75	11,0	34,75	31,7
Угорщина	27,0	17,0	44,0	38,6
Україна	37,61	3,6	41,21	8,7
Фінляндія	20,38	7,01	27,48	25,5
Франція	32,68	9,8	42,48	23,1
Чехія	34,0	11,0	45,0	24,4
Швеція	23,43	7,0	30,43	23,0

В Україні до введення системи єдиного соціального внеску у 2011 році діяла наступна схема страхових платежів: пенсійні внески — 33,2 %; внески на страхування від непрацездатності — 1,4 %; внески на страхування на випадок безробіття — 1,6 %, внески на страхування від нещасного випадку на виробництві для бюджетних установ — 0,2%, у важкій промисловості — 13,5 % (клас 67). Тобто 36,4 % (33,2 + 1,4 + 1,6 + 0,2) для бюджетних установ, для важкої промисловості навантаження на фонд оплати праці складало 55,0 %. З 2011 року було запроваджено єдиний соціальний внесок, але, на жаль суттєво це не вплинуло на структуру податкового навантаження на фонд заробітної плати. Як і раніше, основний тягар сьогодні несуть в першу чергу працедавці, які змушені віддавати від 34,7 до 49,7% нарахованої ними зарплати в Пенсійний фонд, який розподіляє їх по інших соціальних фондах. Працівники ж сплачують лише 3,6% від свого офіційного заробітку. То чи будуть працедавці підвищувати зарплату робітникам, чи будуть створювати нові робочі місця за таких умов виживання.

За даними табл. 1 визначено, що в Україні спостерігається дисбаланс між розміром страхових внесків серед працедавцями та найманими працівниками. Якщо перші змушені платити 91,3% всіх внесків, то застраховані особи — тільки 8,7%. Такі показники є одними з найгірших у Європі і самі по собі сприяють існуванню зарплат у конвертах. Майже у всіх країнах ЄС наймані працівники сплачують у соціальні фонди значні кошти, які суттєво перевищують скромні українські 8,7%. І, навпаки, податкове навантаження на роботодавців є відчутно меншим [5, с. 7].

Тобто, розмір єдиного соціального внеску в Україні є необґрунтованим, що стане ще однією з причин низького рівня життя, рівня споживання і, як наслідок, загострення соціальних проблем у суспільстві. Зараз оподатковується виробництво, держава ж не має зацікавленості в рості життєвого рівня громадян, підвищенні оплати праці, зростання інших видів доходів сім'ї, тому вкрай необхідно міняти акценти в цьому напрямі.

Експерти Світового банку відзначають, що чим більш конкурентною є економіка держави, тим більший рівень добробуту її громадян. Україна за рівнем економічної свободи перебуває на 163-му місці у світі, поступившись таким державам, як Казахстан та Гондурас.

Економічні негаразди неминуче призводять до зниження розміру заробітної плати, зростання заборгованостей із її виплати, зростання утриманців за рахунок звільнених та безробітних тощо, що веде до зниження

рівня доходів населення та зростання частки бідних [6, с. 7].

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведений аналіз показав, що сьогодні в Україні ціла низка факторів "працюють" на зниження соціальної згуртованості українського суспільства: поширення ліберальних концепцій у царині формування політики соціального розвитку; зростаюча індивідуалізація трудової поведінки та відносин у сфері праці як наслідок підвищення гнучкості ринку праці; обмеження можливостей інститутів держави щодо незалежного впливу на соціально-трудова сферу; нерозвиненість відносин, що мають віддзеркалювати демократичний устрій суспільства; зростання розбіжностей між проголошеними соціальними правами і практикою їх реалізації [4, с. 71].

Прийнятий Податковий кодекс, реформи у пенсійній системі не створили умов для покращення ведення бізнесу в Україні, а значить соціальні проблеми можуть тільки загостритися, тому для подолання соціальних проблем нами запропоновані наступні заходи:

- зменшити податковий тиск на фонд оплати праці для працедавців та одночасно збільшити соціальні внески для працівників;
 - спростити дозвільну систему та створити конкурентоздатні умови для ведення бізнесу;
 - запровадити системи моніторингу та оцінювання програм соціальної підтримки;
 - формувати системи профілактичних заходів щодо виникнення соціальних небезпек;
 - організувати умови для соціальної інспекції з перевірки правильності надання соціальних виплат категоріям населення.
- Чим успішніше реалізуватимуться принципи ринкової справедливості, виробничий аспект соціальної політики, механізм залежності особистих доходів від трудової активності, тим будуть вищими реальні доходи громадян і ширші можливості для придбання на платній основі соціально значущих благ і послуг.

Література:

1. Програма економічних реформ Президента України. 2010—2014 роки. — С. 76. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
 2. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. — К.: Центр громадської експертизи, 2009. — 104 с. http://www.irf.ua/files/ukr/programs_law_areas_public_2028_ua_law.pdf
 3. Салига С.Я. Аналіз реалізації соціальних пріоритетів бюджетної політики в Україні / С.Я. Салига, В.М. Гельман / Вісник Запорізького національного університету. — 2008. — № 1 (3). — С. 129—136.
 4. Мельниченко О. Тенденції та пріоритети соціальної політики / О. Мельниченко // Галицький економічний вісник. — 2011. — № 1 (30). — С. 67—73.
 5. Чому в Україні платять зарплату у конверті? — 05.11.2011. — С. 1—9 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.krainaonline.com.ua>.
 6. Сивак А.Д. "Реалії та перспективи подолання бідності в Україні" // Центр перспективних соціальних досліджень: <http://cpsr.org.ua>
- Стаття надійшла до редакції 23.12.2011 р.